

КРИВЕНОК Ю. С.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ У СТРУКТУРІ ПАРАТЕКСТУ:
СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ**

*(на матеріалі передмови до роману
Оскара Уайльда “Портрет Доріана Грея”)*

Стаття присвячена вивченню актуальної проблеми сучасної лінгвістики – семантико-прагматичному статусові лексичних антиномій у структурі паратексту. Визначено характерні риси та функції бінарної репрезентативної моделі, а також її морфолого-синтаксичні показники. Обґрунтовано прагматичний потенціал поляризованих лексем у межах передмови як паратекстуальної одиниці.

Ключові слова: бінарна опозиція (антиномія), паратекст, сема, імплікація, перлокутивний ефект.

В статье исследуется актуальная проблема современной лингвистики – семантико-прагматический статус лексических антиномий в составе паратекста. Определены характерные черты и функции бинарной репрезентативной модели, а также ее морфолого-синтаксические показатели. Обоснован прагматический потенциал поляризационных лексем в пределах предисловия как паратекстуальной единицы.

Ключевые слова: бинарная оппозиция (антиномия), паратекст, сема, импликация, перлокутивный эффект.

The article is focused on the burning problem of contemporary linguistics – the semantic-pragmatic status of lexical antinomies in paratextual elements. The characteristic features and functions of the binary representative model together with morphologic syntactic indices are defined. The pragmatic potential of polarized lexemes in the preface as a paratextual element is proved.

Keywords: binary opposition (antinomy), paratext, seme, implication, perlocutionary effect.

Термін “бінарна опозиція”, який було введено у науковий вжиток російським лінгвістом М. С. Трубецьким, бере початок із вчення про опозиції Платона та Аристотеля. Бінарна опозиція – це засіб та спосіб пізнання, універсальний характер якої лежить в основі творення концептуальної картини світу, адже все життя людини, як і уявлення про навколишній світ, засноване на бінарних опозиціях, таких як добро – зло, духовне – матеріальне тощо. Перший член опозиції зазвичай має позитивну семантику, другий – негативну.

Вітчизняний лінгвіст Т. В. Радзієвська довела, яким чином за допомогою аналізу антиномій можна виявити основні аномалії текстотворення. Ю. Д. Апресян, у свою чергу, докладно досліджує власне проблему тавтологічних та мовних аномалій, а антиномічний спосіб постановки проблеми є одним з найуживаніших у працях французького лінгвіста Гюстава Гійома. Проблемам функціонування бінарних опозицій у тексті також присвячені праці Чарльза Пірса, Моріса Халле, Романа

Якобсона та ін.

Крім того, класичні ідеї В. фон Гумбольдта та Ф. де Соссюра виявились надзвичайно цінними для сучасних досліджень через ідею синтезу та взаємодоповнюваності протилежних тез у структурі антиномій мови.

Актуальність статті полягає у тому, що бінарні опозиції розглядаються не як виключно філософська категорія, а як лінгвістичне явище, яке можна досліджувати з позицій прагматики, семантики та теорії інтерпретації тексту.

Мета дослідження – обґрунтувати функціонально-семантичний статус та модально-прагматичний потенціал опозиційних пар у структурі паратекстуального елемента, якою є передмова. Зазначена мета визначає такі завдання:

- встановити семантичний статус бінарних опозицій у передмові;
- виділити характерні особливості бінарної репрезентативної моделі;
- обґрунтувати паратекстуальні функції лексичних антиномій;
- визначити прагматичний зміст антиномій у складі паратекстуальних одиниць.

Універсальність використання контрастності предметів та явищ полягає у можливості описати будь-який аспект їх існування за допомогою протиставлення лексичних одиниць. Можна припустити, що визначення бінарних опозицій призводить до об'єднання лінгвістичних та екстралінгвістичних понять. Водночас поляризація об'єктів імплікує використання медіатора – проміжної ланки між полюсами контрасту. У випадку ж, коли автор свідомо нівелює ідею проміжного елемента, внутрішня напруга наростає, і речення, які складають передмову, радше нагадують цитату з промови, аніж увідні вказівки адресанта: *Books are well written, or badly written; Those who find ugly meanings in beautiful things are corrupt without being charming [6:1]; All art is at once surface and symbol [6:2].*

Матеріалом дослідження обрано паратекстуальний елемент – передмову, котрій безперечно повною мірою притаманні усі характеристики паратексту, який за Жераром Жанеттом є “тим, що дає можливість тексту ставати книгою і бути запропонованою читачам і, в ширшому сенсі, публіці, тобто це такі атрибути книги, як ім'я автора, заголовок, передмова, післямова, коментарі, посвяти тощо” [1:1–2].

В свою чергу, передмова за тим же Жераром Жанеттом – це “будь-який тип увідного (вступного чи заключного) тексту, авторського чи аллографічного, який містить дискурс, що створений за предметом тексту і

слідуює за ним чи передуює йому” [1:161]. Творення такого паратекстуального елемента (передмови) з бінарними антиноміями спричинює відповідний перлокутивний ефект, спонукаючи читача до підтвердження чи спростування “істин”, наведених в передмові, після безпосереднього знайомства читача з твором.

За М. С. Трубецьким, “протиставлення (опозиція) передбачає не лише ознаки, за якими диференціюються члени опозиції, але й ознаки, які є спільними для обох членів опозиції. Такі ознаки можна вважати “основою для порівняння”. Два предмети, які не мають основи для порівняння, чи, іншими словами, які не володіють жодною спільною ознакою (наприклад, чорнильниця і свобода волі), ніяк не можуть бути протиставлені одна одній” [2].

Доречною видається необхідність виділення в елементах порівняння інтегральних сем, на основі яких можна було б визначити спільні та відмінні ознаки членів бінарної опозиції. Так, наприклад, доцільним є аналіз опозиції “*ugly – beautiful*” в її природному контексті, тобто в передмові до роману “Портрет Доріана Грея” Оскара Уайльда: *Those who find ugly meanings in beautiful things are corrupt without being charming* [6:1]. Спільною семою для обох компонентів наведеної опозиції буде “*pertaining to an object/subject*” (що стосується предмета/особи), в той час, як наведені прикметники відрізняються за якісними ознаками, оскільки перший елемент опозиції містить семи ‘*extremely unattractive*’, ‘*unpleasant*’ (надзвичайно непривабливий, неприємний), а другий – ‘*extremely attractive*’ (надзвичайно привабливий) [3]. І навіть у відмінних ознаках простежується спільність їх значення із семантичним маркером “*extremely*” (надзвичайно).

Водночас, якою б не була опозиція, її складники повинні бути певним чином споріднені. Ця спорідненість може проявлятися на семантичному рівні, наприклад, складники опозиції “*meaning – thing*” (значення – предмет) (в контексті наведеного вище прикладу) мають спільну сему ‘*idea*’ (ідея), хоча, безперечно, відрізняються за іншими аспектами дефініції.

Так, в словнику Longman Online Dictionary of Contemporary English (LODCE) наведено такі визначення лексеми “*meaning*”:

- 1) the thing or idea that a word, expression, or sign represents;
- 2) the thoughts or ideas that someone wants you to understand from what they say, do, write etc;
- 3) an explanation;
- 4) the quality that makes life, work etc seem to have a purpose or value;
- 5) the true nature and importance of something;

6) experience and understanding of a particular situation or feeling [3].

Щодо іменника “thing”, то його словникове формулювання має такий вигляд:

1) an idea, action, feeling, or fact that someone thinks, does, says, or talks about, or that happens;

2) an object that you are talking about without saying its name, or whose name you do not know;

3) life in general and the way it is affecting people;

4) used as part of a negative statement to mean 'anything';

5) used to talk to or about a person or animal, when you are describing what they are like or showing sympathy for them;

6) used to say something about a particular part of a situation, person etc [3].

Антиномії (=опозиційні пари), а саме “*meaning – thing*”, творять своєрідну, неповторну структуру передмови, вибудовуючи абсолютно поляризовані елементи в ланцюг стверджувальних конструкцій, котрі є повністю логічно завершеними і спрямовані на передачу конкретної думки та спонукають не лише до осмислення прочитаного, але й імпліцитно не залишають читачеві жодного вибору, окрім як беззастережно погодитись з обраною адресантом повідомлення позицією. Поляризація створює видимість завершеності думки, єдино можливої та беззаперечної.

Для творення бінарних опозицій автор в основному вживає іменники (50 %) та прикметники (35,3 %). Інші частини мови – дієслова, прислівники та дієприслівники, становлять порівняно незначний відсоток (14,7 %).

Побудова контрастності може здійснюватися не тільки шляхом уведення різнокореневих антонімів, але й за допомогою афіксації. Це, наприклад, стосується поляризованої пари “*moral – immoral*”: *There is no such thing as a moral or an immoral book* [6:1]. Тут негативний член опозиції складніший за морфологічною будовою, ніж перший, за рахунок префікса із заперечним денотатом. Водночас, на противагу цьому, очевидним є морфологічний “плагіат”, оскільки творення антоніма відбувається через уживання префікса, а не шляхом вибору адекватно рівнозначної лексичної одиниці. Цілком логічно було б припустити, що автор тут акцентує увагу не на опозиції моральності, а відкидає саму ідею поділу книг на “моральні чи неморальні”. Тобто корінь “*moral*” відіграє провідну роль у наведеній опозиції, формуючи ядро інтенції автора. Саме такий вибір компонентів антиномії створює ілюзію того, що ці антоніми взагалі не слід вживати в контексті характеристики книг.

На думку англійського етнографа Віктора Тернера, бінарні опозиції в архаїчній культурі служать для “встановлення відношень між двома символічними засобами, чії очевидні протилежні якості чи кількості передбачають, у межах асоціативних правил культури, семантичну опозицію” [4:37].

Бінарна репрезентативна модель у тексті передмови виявляється, по-перше, доволі нестабільною за семантикою, оскільки кожен з елементів антиномії можна замінити відповідним синонімом, як-от: кожен із елементів антиномії “*ugly – beautiful*” можна замінити рівнозначними синонімами “*uncomely – pretty*”; по-друге, найбільш дієвою саме у такій сполучуваності і, разом з тим, ключовою структурною домінантою конкретного семантичного поля, включаючи детермінуючу його сему; по-третє, симетричною за своїми семантичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними параметрами; і, нарешті, по-четверте, надзвичайно ефективною у межах досягнення відповідного перлокутивного ефекту.

Особливим підвидом виділимо суб'єктно-об'єктну бінарну опозицію “*art – artist*” (цьому типу відносин велику увагу приділяли Е. Бенвеніст, Ю. Д. Апресян, О. О. Потебня, Ю. С. Степанов, Р./Якобсон та ін.): *To reveal art and to conceal the artist is art's aim* [6:1], представлену лексемами із спільним коренем “*art*” та різними афіксами: нульовим у першому випадку та суфіксом, що репрезентує агент впливу в другому. Водночас, на семантичному рівні наявність у складі компонентів опозиції спільної семи “*art*” творить семантичне поле “мистецтво” в рамках передмови. Наведена суб'єктно-об'єктна антиномія паралельно підсилюється бінарною опозицією, утвореною за допомогою дієслівних антонімів “*reveal – conceal*”.

Серед паратекстуальних функцій бінарної опозиції необхідно виділити:

- формування максимально сконденсованої довершеної мовної ситуації, у якій провідну позицію займає адресант, котрий передає повідомлення адресату за допомогою поляризованих лексем;
- схематичне зображення семантико-прагматичних зв'язків в основному творі;
- візуалізацію основних тем за допомогою бінарних архетипів, які містяться в максимально можливому обсязі в паратекстуальному елементі, що дозволяє виділити семантичні поля у художньому тексті;
- передачу особливостей ідіостилу письменника.

В. В. Іванов зазначає, що “бінарні структури загалом схожі на ті, які проявляються в природній мові і виявляються також у знакових системах міфу та ритуалу. Міфологічні та ритуальні системи двійкових символів, співвіднесених з дуальною організацією колективу, зазвичай характеризуються проведенням подальших поділів, завдяки чому (як і в мовних системах) за допомогою композиції бінарних відношень будуються тернарні і ще більш складні структури” [5:206].

Взявши за матеріал дослідження роман Оскара Уайльда “Портрет Доріана Грея”, не можна не помітити, що бінарні опозиції “*the nineteenth century – Realism*” та “*the nineteenth century – Romanticism*”: *The nineteenth century dislike of Realism is the rage of Caliban seeing his own face in a glass. The nineteenth century dislike of Romanticism is the rage of Caliban not seeing his own face in a glass* [6:1], вибудовують тернарні відношення, формуючи одну складну структуру:

Romanticism ↔ the nineteenth century ↔ Realism

Звідси випливає, що дві антиномії, перетинаючись в спільному елементі “*the nineteenth century*”, формують ще більш потужну модально-прагматичну структуру, адже завдяки тавтології центрального елемента, автор акцентує увагу саме на дев'ятнадцятому столітті з його “антипатіями” (*dislikes*), підводячи читача до беззаперечної думки про ключовий напрям розгортання оповіді та інтенції адресанта.

Прагматичний потенціал бінарних опозицій, створених на основі лексем з антиномічним денотативним компонентом в складі паратекстуальних елементів, визначається спрямованістю на пояснення ідей, поглядів автора за допомогою контрактивних пар з метою створення ситуації своєрідного вибору.

Наведемо для аналізу такі приклади з розглядуваної передмови до аналізованого роману: *Those who find ugly meanings in beautiful things are corrupt without being charming. Those who find beautiful meanings in beautiful things are cultivated* [6: 1].

Огидні значення/ідеї протиставляються прекрасним, вимагаючи візуалізації та представлення в уяві читача картин передовсім огидних значень (бо ж саме негативний член опозиції зазвичай більш експресивний і несе більше емоційне навантаження). Разом з тим, це призводить до того, що адресат починає аналізувати отримане повідомлення, що, зрештою і є безпосередньою метою передмови як паратекстуальної одиниці – зацікавити читача. Безумовно в наведеному випадку такий ефект пов'язаний з ідіостилем автора – “майстра парадоксу” (як величають Оскара Уайльда),

котрий обрав для особливо успішної антиномії абсолютно полярні за денотативним компонентом значення лексеми.

Підсилювальним формантом є використання паралельної конструкції “*Those who find ... in beautiful things are ...*”, котрі творять симетричні синтаксичні конструкції. Хоча ця конструкція не є економним способом презентації думки, проте вона, без сумніву, результативна під час наведення аргументів, доказів та різних точок зору. Синтаксична симетрія зручна для вираження у мовній формі рівнозначності змісту окремих частин висловлення. Тому автор стверджує рівноправність обох позицій щодо ставлення людини до світу, водночас вказуючи, що саме він вважає неприйнятним.

Отже, значення бінарних опозицій у складі паратекстуальних елементів в основному визначається ключовою функцією самого паратексту – попереднє ознайомлення читача із власне текстом, і яке полягає у візуалізації основних тем за допомогою бінарних архетипів, розміщених у максимальному обсязі в структурі паратекстуального елемента.

Перспективи дослідження. Перспективним видається дослідження функціонування бінарної опозиції та її прагматично-модального потенціалу у складі інших паратекстуальних елементів, наприклад, епіграфів та післямов, а також стильових особливостей використання бінарних опозицій та відмінностей у формуванні та формальній структурі бінарних антиномій у різних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Gerard G. Paratexts. Thresholds of interpretation* / Gerard Genette ; [English transl. by Jane E. Lewin]. – UK : Cambridge Univ. Press, 1997. – 427 p. 2. *Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Логическая классификация смыслоразличительных оппозиций* [Электронный ресурс] / Николай Сергеевич Трубецкой. – Библиотека Московск. гос. ун-та им. В. М. Ломоносова, 2007. – Режим доступа к статье : http://genhis.philol.msu.ru/article_130.shtml. 3. *Longman Online Dictionary of Contemporary English Updated Edition* [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словн. : <http://www.ldoceonline.com/> 4. *Тернер В. Символ и ритуал* / Виктор Тернер; [сост., вступ. статья и пер. с англ. В. А. Бейлиса]. – М. : Наука, 1983. – 277 с. 5. *Иванов В. В. Бинарные структуры в семиотических системах* / Вячеслав Всеволодович Иванов // Системные исследования : Ежегодник. – М. : Наука, 1972. – С. 206–236.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. *Wilde O. The Picture of Dorian Gray* / Oscar Wilde. – N.Y. : Barnes & Noble Classics, 2003. – 288 p.